

„Emlékezzünk jeles elődeinkről”

A Magyar Könyvtárosok Egyesülete Bibliográfiai Szekciója és az MTA Művelődéstörténeti Bizottsága 2005. január 12-én tudományos ülészakot rendezett az OSZK-ban a fenti címmel a Nemzeti Könyvtár 120 évvel ezelőtt alakult Országos Hírlapkönyvtárára emlékezve. A következőkben három előadás megszerkesztett szövegét adjuk közre.

Hírlaptárolni pedig muszáj

Az Országos Hírlapkönyvtár és utódai. Történeti áttekintés

A magyar nemzet kultúrájának fejlődésében – hasonlóan más nemzetekéhez – rendkívül nagy szerepet játszottak és játszanak a hírlapok és folyóiratok, amelyek minden más írott dokumentumnál korábban jelzik az idők változásait, a fejlődés avagy visszafejlődés irányait. Az új eszmék, elgondolások, jelenségek először mindig a sajtóban jelennek meg. Ezért az Országos Hírlapkönyvtár 120. születésnapja – bár kicsit túl vagyunk már rajta – jó alkalmat teremt arra, hogy beszéljünk arról a könyvtári dokumentumfajtról, amely a könyvtárosok számára talán a legtöbb gondot jelenti, de melynek beszerzése, feldolgozása, megőrzése és szolgáltatása minden nemzet számára fontos és minden nemzeti könyvtár számára elkerülhetetlen.

A nemzeti könyvtár – a nyomtatott dokumentumok kötelező beszolgáltatásáról szóló törvényi rendelkezések jóvoltából – alapításától kezdve gyűjti az időszakos dokumentumokat is, sőt már Széchényi Ferenc könyvtárában is akadtak – gondosan, könyv alakba kötött – újságok. Persze amolyan kicsike, nyolcadrét alakúak. A könyvtár alapítását követő néhány évtizedben még álltak a sarat a lapkiadók, nyomdák, igyekeztek termékeikkel ellátni a nemzet könyvtárát. Az újságok száma és mérete is lehetővé tette ezt, ám ahogy számukban szaporodtak, méretükben növekedtek, úgy lohadt a kiadók, nyomdászok beszolgáltatási hajlandósága. főként az 1848/49-es forradalom és szabadságharc alatt, majd a kiegyezést követő időkben. Már a könyvtár első őr, Miller Jakab Ferdinánd is felfigyelt arra, hogy a kiadók hanyag beszolgáltatása miatt az országos könyvtárban hiányosak a sajtótermékek.¹ Utóda, Mátray Gábor, 1859. január 30-án a Vasárnapi Újságban fel is hívta a figyelmet az újságok beszolgáltatásának kötelezettségére.

Sajnálatos azonban, hogy ha megnézzük a korabeli feljegyzéseket, azt is látnunk kell, hogy – főként a kiegyezés után – már a könyvtárosok is egyre nehezebben bírkóztak meg a gyorsan növekvő sajtóterméssel. Nehezen ment a reklámolás, naplózás, katalogizálás, de a tárolásukra szolgáló hely is egyre fogyatkozott. Pedig egy-egy újságszám éppen olyan dokumentum és éppen olyan fontos, mint egy könyv, tehát lényegében azonos bánásmódot igényel, ám bármilyen – a beszerzésében vagy feldolgozásában történt – mulasztás jóvátehetetlenebb. Ennek a felismerése és mind erőteljesebb felismertetése id. Szinnyei József érdeme.

Hallhattuk, tudjuk mi mindennel írta be Szinnyei József a nevét szakmánk történetébe. A mai kor embere számára szinte hihetetlenek az olyan teljesítmények, amelyeket ő élete során véghez vitt. Hatalmas tudásával, szorgalmával, céltudatosságával, kitartásával és áldozatosságával valamennyiünk példaképévé válhatna.

Tudjuk róla azt is, hogy szenvedélyes gyűjtő volt. Már diák korában gyűjtötte a könyveket, később a színlapokat, gyászjelentéseket, kéziratokat, újságokat. Ez utóbbiak közül elsősorban az 1848-as forradalom és szabadságharc napjai alatt születettek. A Komáromi Értesítő és a Komáromi Lapok számaikat például honvédként – a harctéren – szedte össze. Ám azt talán már kevesebben tudják, hogy Szinnyei – a gyűjtőgetűs, cédulázós, „szöszölős” tudós – milyen kiváló szervező volt. Több kisebb-nagyobb gyűjtemény költöztetését, berendezését, vagy átrendezését ő irányította, nagy-nagy körültekintéssel, szorgalommal és szaktudással. Több könyvtár katalógusaiban még ma is fellelhetők az ő gyöngybetűivel írt katalóguscédulák.

Sok-sok bankban, hivatalnokként eltöltött év után, elsőként az Egyetemi Könyvtárban várta nagy feladat, ahová Toldy Ferenc hívására és közbenjárására került. 1872-ben. Megbízást kapott a 180 000 kötetet számláló gyűjtemény átköltöztetésére az akkor megépült új könyvtáráépületbe. Ismertségét és megbecsültségét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Toldy Ferenc a pártfogásért járó köszönetet így hártotta el: „Mi örülünk, hogy megnyerhettük önt.”² A könyvtárat és kézikönyvtárat munkatársaival katalogizálták, majd átköltöztették az új épületbe. „Midőn ezt a nyomorúságot és a számozatlan könyveket először láttam, úgy éreztem magamat, mint az első csatában, valóságos láz lepett meg; de aztán hozzá szoktam ehhez is, miután még egy telet kellett azonképen átélnem.”³ A költöztetés során sor került a könyvtár rendezésére is. „Én ismertem legjobban a számozatlan könyvekkel való bánás nyomorúságát, ezért én harcoltam leginkább a modern cédula-katalogus és a számozás mellett.”⁴

1875-ben az Egyetemi Könyvtárban első örré léptették elő, majd 1876-ban – Horvát Árpád könyvtárigazgató lemondását követően – Trefort Agoston közoktatási miniszter ideiglenesen őt bízta meg az Egyetemi Könyvtár igazgatásával. Őt kérték fel József főherceg alesszenti könyvtárának rendezésére is, amelyben fia – a későbbi nyelvészprofesszor – segédkezett.

Mindazonáltal – mint említettük – hivatalnokként, könyvtár rendezőként, vezetőként is elsősorban tudós-bibliográfus volt, aki rendületlenül gyűjtötte az írókra, munkáikra vonatkozó adatokat és a különböző dokumentumokról – elsősorban a hírlapokról és folyóiratokról – származó ismereteket, adatokat. Első hírlap-bibliográfiai és hírlaptörténeti cikkei, amelyek fokozatosan ráirányították a figyelmet a hírlapok feldolgozásának és megőrzésének fontosságára, az ezernyolcszázhatvanas évek elején jelentek meg. Főként a Reform című lapban megjelent *A mi*

*hírlapjaink*⁵ és a Honban megjelent *Alapítsunk hírlapkönyvtárat!*⁶ című cikkeivel sikerült felkeltenie az illetékesek érdeklődését a könyvtárak raktáraiban heverő hatalmas hírlaptömegek kimeríthetetlen művelődéstörténeti forrásértéke iránt. „A hírlapirodalom a modern civilizáció hévmérője; ebből bizton következtethető a művelt nemzetek fejlődési törekvése s az elnyomott nemzetek hátramaradása. Annyi tény, hogy az időszaki sajtó nagy hatalommá fejlődött; e nélkül valamely nemzet fokenkénti emelkedése és politikai, valamint nemzetgazdasági kül- és belélete nem ítélné meg – szóval a népek történelmének hű tükre.”⁷

Munkája során azonban egyre gyakrabban kellett szembesülnie azzal, hogy közkönyvtáraink alig-alig törődnek a hírlapok begyűjtésével, és a meglévők megőrzésével, gondozásával. „Midőn hírlapjaink pusztulnak, azt kell hinnünk, hogy legalább a megyei és városi hatóságok megőrzik saját lapjaikat és levéltáraikban elhelyezik, miután azok a megye és város történetére épen oly becses adatokat foglalnak magokban, mint a levéltár egyes aktái; azonban ez nem így történik: én legalább nem találtam oly megyét vagy várost, mely saját hírlapjait összegyűjtötte volna.”⁸ E gondolat mentén jutott el az országos hírlapkönyvtár felállításának tervéig. „Mint könyvtárnok csakhamar beláttam, hogy a hírlapkönyvtár felállítása égető kérdéssé vált, nehogy elkéssünk; már akkor bár Eötvös József 'Politikai Hetilap'-ját, mely 1866-ban jelent meg Pesten, nem tudták fölteremteni, hírlapok útján kellett azt keresni; az általam kiadott repertóriumoknak pedig alig vehették hasznát hírlapkönyvtár nélkül; nem is említve a későbbi 'Magyar írók' című munkámat.”⁹

„Ezelőtt 8 évvel a múzeumi könyvtárban a forradalmi hírlapokat kutattam s azt tapasztaltam, hogy azon korbéli hírlapirodalom megírásához legnevezetesebb könyvtárunkban, mely egyszersmind országos is, csak igen kevés hírlap áll rendelkezésemre, azok is, melyek megvoltak, igen mostoha sorsban részesültek, így egyrésztük kötetlenül összecsomagolt s hiányos példányokból állott, egyes hírlapszámokból 4–5 példányt találtam; míg 10–15 más szám hiányzott.” Ugyancsak felhívja a figyelmet arra, hogy a szabadságharc hivatalos lapja, a *Közlöny* is milyen hiányos, pedig „ha mi nem ismerjük el e hírlap becsét, elismerte azt a British Múzeum, mert ezen intézet egyszerű figyelmeztetésre 240 ezüst tallért adott egy példányért, mely nem volt teljes.”¹⁰

Szinnyei feljegyzéseiből tudjuk, hogy már Eötvös József, a kiegyezés utáni első vallás- és közoktatásügyi miniszter figyelmét is sikerült felkeltenie.¹¹ Sőt, a Vasárnapi Újság főszerkesztője, Pákh Albert felismerve Szinnyei bibliográfusi munkájának jelentőségét, helyet adott lapjában a hírlapokról készült évenkénti kimutatásoknak. Miként lehetett ez? Miként jutott a kulturális közvélemény oda, hogy ezekre az írásokra felfigyeljen, és terjedelmes sajtóbibliográfiákat tűrjön meg legnépszerűbb képes hetilapjában? A magyarázat valószínűleg az újság olvasóinak a politikában való csaldódottságában rejlik. A kiegyezés kori közélet helyett a múlt hagyatékában kezdték keresni a jobb jövő reményét. Szinnyei hírlapgyűjtései, felsorolásai, ismertetései, az ő általa feltárt összefüggések más megvilágításba helyezték a hírlapokat. Az önkényuralom alatt rettegve rejtegetett negyvennyolcas újságok a lefojtott ellenállás jelképeivé váltak. A vidéki kisnemesi könyvtárakban, házak poros padlásain lappangó újságlapok új értelmet nyertek, új jelentőséget kaptak Szinnyei gyűjtésre buzdító írásai által. A kiegyezést követő korszak sajtóperei szükségképpen elvezettek a függetlenség gondolatához.

és az ennek nyomán kialakult közhangulat tette nyitottá a füleket arra, hogy meghallják a hírlapok ügyében szóló jajkiáltását.

Ervei között felsorakoztatta a külföldi nagy gyűjtemények példáit. Felhívta a közvélemény figyelmét arra, hogy a British Library és a párizsi Bibliothèque Nationale is rendelkezik egy-egy tekintélyes hírlapgyűjteménnyel, ennek alapján készülhetett el 1864-ben a világon első nagy nemzeti hírlap-bibliográfia, Eugène Hatin munkája.¹²

Id. Szinnyei József – bár munkahelye az Egyetemi Könyvtár volt – mindennapos látogatója volt valamennyi nagyobb gyűjteménynek, amelyeket rendkívül jól ismert. Az általa is leírt könyvtári állapotok egyre tarthatatlanabbá váltak. Szinnyei ezt tudomására hozta mindazoknak, akiktől a hírlapok ügyében pártfogást remélt. Csaknem két évtizedes kitartó küzdelme és buzgó agitációja végül elérte célját. Trefort Ágoston közoktatásügyi miniszter – a hírlapok ügyében – 1884. június 30-án, neves szakemberek részvételével – értekezletet hívott össze. A meghívottak a következők voltak: Pulszky Ferencz – a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója, Szilágyi Sándor – az Egyetemi Könyvtár igazgatója, Fraknoi Vilmos – a Magyar Tudományos Akadémia főtitkára, az akadémia több tagja, Hunfalvy Pál, Sztoczek József, Szabó József, Szily Kálmán, Szalay Imre, Majláth Béla – a Széchényi Könyvtár őre, köztisztelőben álló történész–régész és Szász Károly miniszteri tanácsos. Ezen az értekezleten megállapodás történt arról, hogy közkönyvtárak gyűjteményéből és minden hozzáférhető helyről össze kell gyűjteni a még fellelhető hírlapokat. Legmértőbbnek és legcélszerűbbnek a Nemzeti Múzeum hírlapgyűjteményének kiegészítése látszott, tekintettel annak nagyságára és viszonylagos rendezettségére. A megbeszélést követően sor került az „anyakönyveztetésre” is, a miniszter 1884. július 2-án rendeletben erősítette meg az Országos Hírlapkönyvtár felállítását a Magyar Nemzeti Múzeum keretében. Elrendelte a hírlapok pontos feldolgozását és kiegészítését az Egyetemi Könyvtár, az Akadémiai Könyvtár, a Nemzeti Kaszinó és az Erdélyi Múzeum hírlapanyagával. A munkálatok július 23-án meg is kezdődtek. A feladat végrehajtásával ismét Szinnyei Józsefet bízták meg, aki mellé két segédet is adtak. Ők a gyűjtemény rendezésében, lajstromozásában és kiegészítésében segédkeztek. Szinnyei kezdetben ezt a feladatát az Egyetemi Könyvtárban betöltött állásának megtartásával végezte, a tőle megszokott áldozatossággal és lelkesedéssel.

„Nagyméltóságú Miniszter Úr, Kegyelmes Uram! A hírlapkönyvtár, melynek föllállítása Nagyméltóságodnak rendeletére immár folyamatban van, irodalmunknak egy tetemes részének a feledés homályából való fölszínre hozását eszközöli. Nálunk még egyeseknél nem gyökerezett meg a gyűjtési vágy és igyekezet, hogy pusztulásnak kitétt apróbb nyomtatványokat, úgy a hírlapszámokat is, legalább részben megmentsék és így ezen kisebb gyűjtemények majdan alapját tegyék hazai intézeteinknél, a nagyobb és teljesebbeknek. – A Nemzeti Múzeum könyvtára van hivatva ezen hiányt pótolni, annál is inkább, mert törvényhozásunk gondoskodott arról, hogy oda minden könyv, hírlap, sőt apróbb nyomtatvány is beküldessék; azonban, fájdalom, a közömbösség és rossz akarat a törvényt is kijátsza. Irodalmunk oly óriási méreteket kezd ölteni, hogy beszerzése sok fáradságba és munkába kerül, sőt nyomdászaink és kiadóink közömbössége és hanyagsága a legjobb igyekezetet is meghiusítja; mennyivel inkább áll ezen nehézség a hírlapoknál, hol minden szám külön jelenik meg és külön küldetik szét, még a hiányok

konstatálása is hosszasan tanulmányt és szakismeretet igényel, az elmaradt számok figyelembe vétele, följegyzés, reclamálása, szóval a kiegészítés több időt vesz igénybe, mint bármely egyéb könyvtári munka, különösen akkor, ha a hiányzó számok többszörös bekérése sem vezet eredményre.

Ezen nehézségekkel nemcsak mi, de minden művelt nemzet kisebb nagyobb mértékben küzdök, ha hírlapjait össze akarja gyűjteni. Csakhogy mi azon szerencsés helyzetben vagyunk, hogy míg a nagyobb nemzetek roppant erőfeszítéssel és temérdek pénzáldozással sem viheték annyira, hogy teljes hírlap könyvtárunk legyen, addig mi csekélyebb buzgalommal és egy kis jó akarattal, könnyen összehordhatjuk alig pár éves hírlapirodalmunkat.”¹³

A Hírlapkönyvtár megalapításával Szinnyei élen járt Európában is, mert a már említett Bibliothèque Nationalon és a British Librarian kívül nem sok könyvtár büszkélkedhetett hasonló intézménnyel és hasonlóan gazdag gyűjteménnyel.

„A hírlapok pusztítását és az ebből származó bajt én már 25 év előtt figyelembe vettem; hírlapirodalmunk szaporodásával pedig egy hírlapkönyvtár szükségét már akkor hoztam nyilvánosságra, de mindez a pusztában kiáltónak szava volt. Azóta szünet nélkül e mellett harcoltam a Vasárnapi Újságban tiszteletpéldányért, másutt ingyen; végre 1884-ben célt értem, mert a miniszter engem bízott meg a hírlapkönyvtár fölállításával, adott is évi 2000 frtot rendelkezésemre; ebből magamnak nem tartván meg semmit, két írnot foglalkoztatok, egyiknek 1 frt 50kr, másiknak 2 frt napi díjat adván, továbbit kötésre és 200 frt-ot a hírlapkönyvtár ügyében utazási költségekre fordítok; de ezt a múlt évben két havi utazásom alatt a magaméból 50 frtal pótoltam. Ha anyagi hasznom nincs is, talán erkölcsileg jutalmaznak?”¹⁴

Szinnyei és munkatársai, Váczy János és Kereszty István az Országos Hírlapkönyvtár fennállásának első öt esztendejében hatalmas munkát végeztek. Feldolgozták a Nemzeti Múzeum Könyvtárának hírlapanyagát és kiegészítették a már említett könyvtárak anyagával.

„Már az első évben oly serényen haladt a munka, hogy 735 hírlap 2370 évfolyama czédulázatot 2600 kötetben; az egyetemi és akadémiai könyvtár hírlapjaival pedig kiegészítve a főttebbi hírlapanyag (ehhez járultak még később a Ráday-féle s a kolozsvári múzeumi könyvtár duplumai). 1250 különmű hírlapra és 8159 évfolyamra szaporodott. Miután a hírlapkönyvtár 2000 frt évi dotációt kapott a magyar kormánytól, a kötetlen hírlapokat mind beköttettük.”¹⁵

A kormány megbízásából Szinnyei 1885 és 1887 között fölkereste az ország összes hírlapnyomdáját, hogy személyesen győzze meg a nyomdászokat a hírlapok beküldésének fontosságáról. A kötelezpéldányok számonkénti beszolgáltatását az 1848. évi XVIII. törvénycikk írta elő, büntető határozati kitétel nélkül. Korábban a könyvtár megelégedett a negyedévenkénti vagy félévenkénti, esetleg évenkénti beszolgáltatással. Ez az eljárás végül sok hiány forrása lett. Szinnyei „turnéi” során, nem egy helyen maga „lúrta fel” a nagyobb könyvtárak raktárait, pincéit egy-egy – a hírlapkönyvtár állományából hiányzó – sajtótermék előkerítéséért. Számítalan levelet írt kiadóknak, szerkesztőknek – ismerősöknek és ismeretleneknek – hogy kövessék ők is nagyobb figyelemmel a megjelölt lapok sorsát, gondoskodjanak azok megőrzéséről.

A hatás nem maradt el: az 1886. évi hírlapokból már csak 30 hiányzott, a lapállomány már 5164 évfolyamra szaporodott.¹⁵ Elhelyezésük is megoldódott: egy célszerű polcokkal és galériával ellátott folyosó szolgált tárolásukra, ahol

nyelvek szerinti elhelyezésben tették használatra alkalmassá az ekkor már 8500 kötetes gyűjteményt, amely 1889 elejétől a nagyközönségnek is rendelkezésére állt. A hírlapkönyvtár ekkor már az Országos Széchényi Könyvtár negyedik osztályaként működött. Az 1888-ban bekövetkezett átszervezést indokoltá tette az a tapasztalat, hogy rendkívül nehéz a hírlapok és folyóiratok tipológiai szétválasztása és külön intézményben való szolgáltatása. Az új szervezetben a havonta egyszer vagy annál ritkábban megjelenő lapok a Nyomatványtárban, az annál gyakoribbak pedig, a Hírlaptárban helyeztetek el. Később a folyóiratoknak először csak a nyilvántartását, majd feldolgozását, sok évvel később, az 1930-as évek végétől pedig fokozatosan a tárolását is átvette a Hírlaptár.

Az olvasóterem megnyitását követően az olvasók és az olvasott hírlapkötetek száma is dinamikus növekedésnek indult. Az olvasók száma 1889-ben 1249 volt, ami 1901-re már több mint a duplájára, 2967-re gyarapodott. Ugyanígyen mértékű a használt kötetek számának növekedése is: az 1889-es 3131 kötetszám 1901-re már elérte a 6878-at.

„A hírlap-könyvtár anyagát tekintve rendkívül becsesnek mondható, mert a legritkább régi és 1848–1849-ki hírlapok teljesen megvannak itt; így csak néhányat említve: a Magyar Hírmondó 1780-ik évtől, Magyar Kurír 1787–1834, Hazai és Külföldi Tudósítások (Nemzeti Újság) 1806–1848., [...] Még azt is megjegyezhetjük, hogy a mi hírlap-könyvtárunk, a maga teljességében páratlan a kontinensen.”¹⁷

Szinnyei rendkívüli „menedzseri” képességeinek köszönhetően – mint láttuk – az állomány örvedetesen gyarapodott. A rendezés megkezdésekor a könyvtár 6580 hírlapévfolyamnak 472 328 hírlapszámával, 1902-ben, a könyvtár centenáriumi évében már 3910 hazai hírlap 20 540 évfolyamával, 1 520 342 számával rendelkezett. E gyarapodást a nyomdai köteles példányokról intézkedő 1897. évi XLI. törvénycikk is serkentette, amely már mulasztás esetére pénzbírság kiszabását is kilátásba helyezte. A hazai kiadványok gyűjtése a teljesség igényével történt. Nagy súlyt helyeztek a vidéken, kis példányszámban megjelenő, jelentéktelenebb lapok, valamint az alkalmi kiadványok beszerzésére is. Ugyanakkor a tár munkatársai a határon túl megjelenő hungarikumokat is figyelemmel kísérték. Sajnos, a trianoni békekötést követően nagyon sok nyomda és nyomtatvány kikerült a kötelespéldány-rendelet hatálya alól. Az addig beszolgáltatott példányok száma 1920-ban már csak a korábbi 20–25 százaléka volt, ezért azután mind nagyobb és nagyobb szerepet kapott a vásárlás és olykor-olykor az ajándék, a hagyatéék. Személyes kapcsolatok révén, a külföldön élő magyarok segítségével folyamatos volt az emigráns lapok és a határon túl megjelenő magyar lapok gyarapítása is. Az elcsatolás után a Felvidéket – nem kis kockázatot vállalva – egyik hajdani munkatársunk járta végig hungarikakutatási céllal.

Ugyancsak nagy energiákat fektettek a Hírlaptár munkatársai egy-egy korszak dokumentumainak összegyűjtésébe is. Példa erre az I. világháború dokumentumaiból létrejött háborús gyűjtemény kiegészítése vagy az 1956-os forradalom lapjainak begyűjtése.

Szerencsére szakmánk – és a társszakmák történetében – mindig voltak Szinnyeihez hasonló megszállottak.

De nem csak a szakmabeliek! Példa erre a Lamotte-gyűjtemény. Ennek az igen gazdag kollekciónak a megvásárlására 1958-ban került sor. Lamotte Károly, Bu-

dapest Főváros egykori alpolgármestere – bizonyára megélhetési gondjait enyhítendő – többoldalas, igen precízen összeállított listát adott át Dezsényi Bélának. a Tár akkori vezetőjének, ebben a mintegy 100 időszakos kiadvány 1090 kötetét ajánlotta megvételre a Hírlaptárnak. Dezsényi Béla kapva kapott az alkalmon már csak azért is, mert ez a felajánlás éppen abban az időben érkezett, amikor a könyvtár vezetői döntöttek arról, hogy a könyvtár, a hungarikumokból lehetőség szerint két példányt őriz azontúl, egyet használati, egy másikat pedig archivális céllal. A felajánlott, gondosan bekötött XVIII–XIX. századi folyóiratokat (Auróra, Honművész, a pozsonyi Ungarisches Magazin stb.) a könyvtár 30 ezer forintért megvásárolta. Értékük és szépségük miatt Dezsényi Béla szerette volna a köteteket együtt tartani, ezért külön raktári jelzettartományt (H 36.000) jelölt ki számukra. Ám később, éppen fokozott védelmük érdekében, többségüket a könyvtár muzeális raktáraiban helyezték el. Mesélik a politikusról, hogy annyira gondját viselte a kiadványoknak, hogy saját könyvkötőt tartott, aki a folyóiratok hiányos évfolyamai számára külön csinos kis dobozt készített, ami beillett a könyvespolcon a teljes, bekötött folyóiratpéldányok közé. Majd amikor féltett kincseit – gyönyörű könyvtárát, a Bécsi kapu téri rezidenciájáról – a leányfalui nyaralójába kényszerült menekíteni, a könyveket vízbiztos, horganylemezzel bélelt ládába helyezte el, egyenként is gondosan becsomagolva, hogy egymásban se tegyenek kárt.

Ám a beszerzésnél, begyűjtésnél is nagyobb gondot okozott időről-időre az anyag tárolása, elhelyezése. Színnyei idejében – mint említettem – a hírlapok még nyelvek szerinti csoportosításban, betűrendben álltak a polcokon egyetlen teremben. Később a formátumok különbözősége miatt a csoportok szaporodtak, míg 1927-re számuk 15-re duzzadt. Ezért az ekkor megépült vasteremben már numerus kurrens szerint helyezték el a hírlapokat, különválasztva a még élőket, a már megszűntektől.

Ezzel egy időben kidolgozták a katalogizálás szabályait és az eddigi részletes szolgálati katalógusnak 1930-ban (és ettől kezdve folyamatosan) elkészítették az egyszerűsített olvasói változatát, a nemzetközi cédulaméretnek megfelelő formában, 1935-ben elkészült a – periodikumok esetében oly nélkülözhetetlen – megjelenési hely szerinti besorolású földrajzi katalógus, majd a szerkesztői és szak-katalógus is.

A Hírlapkönyvtár munkatársai eleinte valamennyi hírlap teljes évfolyamát be tudták kötetni, ám az I. világháború kitörésekor megszűnt a hírlapok kötésének lehetősége, egyre nőtt a kötetlen lapok és egyre csökkent a kötetbe rendezettek száma. 1923-ban először – és azóta sokszor – kényszerű megoldás született a feldolgozó munkafolyamatban és a tárolásban. Addig a katalogizálás a kötés után következett, ami – a kötetlen lapok számának növekedésével – már-már használhatatlanná tette az állományt. Ezért – és a munkaerővel való takarékoság okán is – bevezették a kollacionálással együtt történő katalogizálást és az összeállított raktári egységek „fedőlapozását”, mai nevén „tékázását”. Az elől-hátul kartonnal ellátott, spárgával átkötött raktári egységek lehetővé tették a polcra állítást, a tízéves restancia felszámolását, a kurrens állomány elkülönítését, a kézikönyvtár állományának kiválogatását, a numerus kurrens bevezetését. E hatalmas munka irányítója, fáradhatatlan harcosa, és az 1924-ben bevezetett katalogizálási elvek kidolgozója egy törekeny fiatal hölgy – Goriupp Alisz volt. – Hős volt ő is, és mindazok a tisztviselők, akik később, a II. világháború idején élő láncot alkotva

kézben hordták le a könyvtár anyagát a Nemzeti Múzeum pincéjébe, természetesen a Hírlaptárét is, amelynek vezetője ekkor már Dezsényi Béla volt. A mentés – a könyvtár bezárása után is – egészen december 23-ig folytatódott, immár fűtetlen helyiségekben. Az ostrom megszűntével pedig, amint lehetett, megkezdődött az állomány visszaszállítása. Ez a heroikus küzdelem, a könyvgyűjtemény kétharmadát és kb. 20 000 hírlapkötetet érintett.¹⁸

Dezsényi Béla vezetése alatt az 1950-es év nagy változásokat hozott a tár életében. A gyarapítás segédleteként, a kiadványok számonkénti regisztrálására januárban bevezették a kardexet, és októberben megnyitották a Hírlaptár külön olvasótermét, amelyet kényelmes, hírlap olvasásra is alkalmas asztalokkal rendeztek be. Ezáltal lehetővé vált a kurrens lapok kiszolgálása is. A raktárosok „nyugdíjazhatták” zseblámpáikat, mert valamennyi raktárhelyiségbe bevezették a villanyvilágítást. Ugyancsak ettől az évtől kezdődően vált lehetővé, hogy a Hírlaptár katalóguscéduláit is adrémagép sokszorosítsa, miként könyveket. Az állomány és a feladatok gyarapodásával párhuzamosan örvendetesen növekedett a személyzet létszáma is, így lehetővé vált, hogy a II. világháborút követően – a megszűnt nyomdákból és kiadókból – nagy mennyiségben érkezett ajándékanyagot rendezzék, és rövid időre megkezdődhetett (az első) rekatalogizálás is.

„A Hírlaptár a könyvtáron belüli tervszerű munkamegosztás egy bizonyos, meghatározott funkcióval ruházta fel éppúgy, mint a könyvtár többi nagy anyagfeldolgozó osztályát. Ezenkívül azonban anyaga önmagában zárt, sajátos gyűjteményt képez, és ebből a szempontból a Kézirattárhoz és az u. n. 'kis táraokhoz' (Zeneműtár, Plakáttár, Térképtár) hasonló, azokat csak gyűjteményének méreteivel múlja felül. De éppúgy, mint az említett 'különgyűjteményeket', a Hírlaptárt is jellemzi, hogy anyagával szemben – amely különben a maga relatív teljességével nemzetközi viszonylatban is párját ritkítja – fokozott tudományos felelősséggel tartozik, a megőrzés és a feldolgozás általános kötelezettségein felül....”¹⁹ – írta Dezsényi Béla 1954-ben. Az ő érdeme, hogy a napi feladatokon – gyarapítás, feldolgozás, raktározás, az olvasók kiszolgálása és tájékoztatása – túl, 1946-ban megkezdődött a repertórium megjelentetése, a cikk-katalógus építése, valamint külső és belső munkatársakkal, illetve akadémiai célhittel a hiányzó korszakbibliográfiák anyagának cédulázása, majd *A magyar sajtó bibliográfiája 1945–1954*²⁰ megjelenése. Ugyancsak nagy előrelépés történt a sajtótörténeti kutatás terén is. 1954-ben megjelent *A magyar sajtó 250 éve* Dezsényi Béla és Nemes György munkája.²¹ Dezsényi Béla nagy súlyt fektetett a fiatalok nevelésére is. A Hírlaptár szinte minden munkatársát bevonta, a sajtótörténeti adatgyűjtéscskebe. A tudományos munka fokozására az olvasók, kutatók érdeklődésének növekedése is sarkallta a hírlaptárosokat. Ám „Dezsényi tudományos terveinek megvalósítását meggátolta a politikai légkör – amely gyanakvással figyelte a sajtóval kapcsolatban még a tudományos kutatásokat is –, de lehetetlenné tették azok a könyvtári »reformerek« is, akik a Nemzeti Könyvtárból fiók-Lenin Könyvtárat kívántak csinálni.”²² Dezsényit eltávolították a Hírlaptár éléről, majd másfél évtized múlva megtalálták annak módját is, hogy a Hírlaptárat megszüntessék, persze szigorúan „szakmai indokok” alapján.

Az egyik ilyen ok kétségtelenül a raktározás kérdése volt. Mint tudjuk, a hírlapok tárolása időről időre gondot okozott, és okoz ma is. 1893-ra betelt a Tár kezdeti helyiségének minden férőhelye. 1902-re az 1895-ben bebútorozott folyo-

só, 1909-re a kijelölt lépcsőházi helyiség is. Az 1910-es évektől már elkerülhetetlen volt a külső raktárhelyiségek bérlése. 1927-ben megépült az egyik, később 1953-ban a második vasterem, majd a könyvtár egyik folyosója, másik folyosója, ruhatára stb. telt meg fokozatosan hírlapkötetekkel. 1958-ban felmerült a könyvtár költöztetésének kérdése a Budai Várba, amelynek monstrum falai, hatalmas terei, a raktári gondok megoldásának lehetőségét sejtette.

A '60-as évek elején megkezdődött a tervezés, a felkészülés. Szükségessé vált a könyvtár némely munkafolyamatának és szervezetének átgondolása. Sor került a katalógusok felülvizsgálatára, tervtanulmányok elkészítésére és többek között a Hírlaptár átvilágítására is. Ezek folyományaként 1969 őszén egy „osztály- és aktíva-értekezleten” előkerült – több javaslat mellett – a funkcionális munkaszervezet kérdése. Eszerint a különgyűjteményeket a gyarapítás – feltárás – használat modelljének megfelelően kell felosztani és a könyvtár ezen részeihez csatolni. A könyvtár vezetősége – az egy Hírlaptár kivételével – valamennyi tásra vonatkozóan elvetette a decentralizációt, tekintettel a dokumentumok sajátosságaira. A Hírlaptár azonban túl nagy volt, és azon kívül valószínűleg valami sajátos (netán a fent említettel rokon) ok is felmerülhetett, amely már a 1962-es felülvizsgálatban és az elmarasztalásokban is szerepet játszhatott.

A végrehajtás csak később, de jóval a költözést megelőzően, 1971-ben történt. A munkák egységesebbé, szervezettebbé válását remélték az átszervezéstől. Elősként a gyarapítást, majd a hírlap olvasószolgálatot, a raktározást választották le a Tárból, majd létrejött a Hírlapfeldolgozó csoport, amelyet 1974-ben a Feldolgozó osztályhoz csatoltak. A Várba való költözéskor mindezek területileg is „szét-szóródtak”. Lehet – amint azt állították a terv készítői és pártolói – szükséges, elkerülhetetlen lépés volt ez, ám ma már tudjuk, hogy sok szempontból végzetes is. Elsősorban a szemlélet terén, mert bár a periodikum éppen olyan dokumentum, mint a könyv, hiszen ha egy-egy cím egy-egy számát, vagy a cím egészét tekintjük, akár monografikus mű is lehetne, ám tudjuk, időről-időre, számról-számra történő bibliográfiai és állomány adatainak változása miatt mégis más feldolgozást, más bánásmódot igényel.

A Feldolgozó osztályon folyó katalogizálás terén azonban történt egy kétségtelesen nagy előrelépés: Ferenczy Endréné tervezete alapján²³, az OSZK Vezetői Tanácsa 1975-ben döntött a könyvtár teljes – mintegy 38 000 cím, és 185 000 kötetnyi – állományának rekatalogizálásáról, egy minden igényt kielégítő, új – az akkor még megjelenés előtt álló, de már ismert ISBD/S szellemében készülő – szolgálati és az annak alapján előállított – olvasói katalógus felállításáról. Az 1976-os év volt az a fordulópont, amikortól minden kurrens kiadványról, illetve a rekatalogizáltakról, azonos szabályzat alapján készültek – a bibliográfiai és állományi adatokat egyaránt, minden változásukkal együtt tartalmazó – leírások, és épült az új szolgálati nyilvántartás. A hazai időszaki kiadványok korszerű formában való rekatalogizálása nem kizárólag az Országos Széchényi Könyvtár egyik nyilvántartásának rekonstrukcióját jelentette, hanem egy, a hazai tájékoztatás, a hazai és nemzetközi bibliográfiai adatszolgáltatás szempontjából is alapvetően fontos változást. Alapszemléletében figyelembe veszi azt a követelményt, hogy egyedülálló gyűjteményt minden szempontból feltárni nem öncélú, egyetlen könyvtárra kiterjedő hatókörű feladat, hanem az egész magyar kultúra közös ügye. Sajnos, a munkaerő- és egyéb források szűkös volta, valamint a kurrens lapok egyre növekvő áradata miatt ez az

újrakatalogizálási igyekezet meg-megtorpan. A módszerekben, a fizikai eszközök használatában természetesen lehet – sőt kell is változás. Ám az alapvető célt nem szabad szem elől téveszteni, már csak az egyedülálló gyűjtemény megőrzése miatt sem, és tágan értelmezve – tehát az OSZK-n kívüli, kutatókat, bibliográfusokat stb. is számításba véve – a munkaerővel való takarékoság miatt sem. A rekatalogizálás ugyanis minden esetben együtt járt az állomány gondozásával, lehetőség szerinti restaurálással és mikrofilmezéssel.

Az Országos Hírlapkönyvtár alapításának 120. évfordulóját ünnepeljük és ez a tár – mint önálló szervezet, mint különgyűjtemény – nem érte meg a 100. születésnapját sem. Bánkódhatnánk emiatt, hiszen azóta bebizonyosodott, hogy nagy kár érte! Túl azon, hogy – mint említettem – nem sok ország büszkélkedhet hasonlóval, talán az sem elvetendő, hogy az önálló gyűjteményben jobban érvényesülnének a gyűjteményt alkotó dokumentumok sajátosságai, és talán a közvélemény nagyobb figyelemmel kísérné a lapok sorsát, feldolgozásuk, tárolásuk és szolgáltatásuk problémáit is. Nem beszélve a Tár – és általában a táruk – kutató-, szakemberképző- és oktatóműhely szerepéről! Ám ezen az ünnepi megemlékezésen inkább örülünk annak, hogy az állomány együtt van. Vannak pártolói, és íme Szinnyei törekvéseinek akadnak még ma is követői, elismerői, akik ma is fontosnak tartják a Hírlaptárról való megemlékezést. És ki tudja, egyszer talán még ismét előtérbe kerül a Hírlaptár – hírlapmúzeum – kérdése. Egyszer ismét lesz elegendő pénz a gyarapításra, munkacső a rekatalogizálásra, restaurálásra, a sárga újságlapok konzerválására, elegendő hely a tárolásra. A 2005-ben 300 éves magyarországi sajtó igencsak megérdemelné! És akkor a Tár néhai vezetői, Szinnyei József, Kereszty István, Rédey Tivadar, Goriupp Alisz, Trócsányi Zoltán, Dezsényi Béla, Németh Mária és mi, a hírlaptár valaha volt szürke – és kevésbé szürke – eminenciásai nyugodtan és mosolyogva nézhetünk le a felhők mögül, hogy az ő küzdelmük és a mi munkánk nem volt hiábavaló.

JEGYZETEK

- 1 Kollányi Ferenc: A Magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára. 1802–1902. Bp., OSZK, 1902. 177. p.
- 2 Idősb Szinnyei József: Könyvtári emlékek. Budapest, Athenaeum R. Társ. Könyvny., 1887. 4. p.
- 3 Uo. 6–7. p.
- 4 Uo. 9. p.
- 5 Reform. 1872. 149.sz.
- 6 Hon. 1880. 271.sz.
- 7 Idősb Szinnyei József: Alapítsunk hírlap-könyvtárakat! = A Hon, 1880. okt. 1. 18.évf. 271. sz.
- 8 Könyvtári emlékek 18. p.
- 9 id. Szinnyei József: Hogyan készülnek a „Magyar Írók?” = Budapesti újságírók almanachja 1908-ra. Bp., Budapesti Újságírók Egyesülete. 231. p.
- 10 Szinnyei József: A mi hírlapjaink. = Reform, 1872. jún. 2. 3.évf. 149.sz.

- 11 id. Szinnyei József: A hírlap-könyvtár. = A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Bp., OSZK, 1902. 49–53. p.
- 12 Dezsényi Béla: Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára : fennállásának hetvenötödik évfordulója elé. = Az OSZK Évkönyve. Bp., OSZK, 1957. 85. p.
- 13 Nagyméltóságú Trefort Ágoston m. kir. vallás- és közoktatási miniszter úrhoz. Jelentése Szinnyei József egyetemi könyvtárőrnek a hírlap-könyvtár ügyében. 1884. szept. 30. Analekta 5842.
- 14 Kozocsa Sádor: Adatok id. Szinnyei József életéhez. = Id. Szinnyei József emlékezete. Piliscsaba, Magyar Tudománytörténeti Intézet, 2002. 13. p.
- 15 id. Szinnyei József: A hírlap-könyvtár. = A Magyar Nemzeti Múzeum múltja és jelene. Bp., OSZK, 1902. 50. p.
- 16 Uo. 51. p.
- 17 Uo. 52. p.
- 18 Fügedi Péterné: Goriupp Alisz. OSZK évkönyv. Bp., OSZK, 10. p.
- 19 Dezsényi Béla: Periodikák a könyvtárban. 7. p.
- 20 Dezsényi Béla–Falvy Zoltán–Fejér Judit: A magyar sajtó bibliográfiája. 1945–1954. Bp., OSZK, 1956.
- 21 Dezsényi Béla–Nemes György: A magyar sajtó 25 éve. Bp., Művelt Nép, 1954.
- 22 Kókay György: Emlékezés Dezsényi Bélára = Magyar Könyvszemle. 1998. 114.évf. 1.sz. 76. p.
- 23 Ferenczy Endréné: Az időszakos kiadványok feldolgozásának tervezete, összefüggésben a feldolgozás általános munkaszervezeti reformjával. Bp., 1975. – OSZK Időszaki Kiadvány Feldolgozó osztály irattára.

Kocsy Anikó

Elképzelések a retrospektív nemzeti sajtóbibliográfiáról

125 évvel ezelőtt annak a Szinnyei Józsefnek, akiről a délelőtti folyamán két előadás is szólt*, merész elképzelése támadt: folyóiratot, egy szakközlönyt kívánt indítani a hírlapirodalom-történet és a hírlapkönyvtárak érdekében. Előfizetési felhívást fogalmazott meg, amelyben a következőkkel indokolta elhatározását: „Száz éves nemzeti hírlapirodalmunk oly kiterjedést nyert, hogy azt figyelemmel kíséreni, áttekinteni csaknem a lehetetlenséggel határos. Hogy azt ismerjük, mindenekelőtt az anyagot kell összegyűjteni, és hogy ezt teheszük, az anyagot előbb jegyzékbe kell szednünk, és azután feldolgoznunk. Hazánkban eddigél már tízezer évfolyam vagy kötet hírlap és folyóirat jelent meg. Irodalmunk ezen jelentékeny ágának elhanyagolása nemzeti bűn; annál is inkább, mert szellemi termékeink jelentékeny része ebben van mintegy elrejtve, eltemetve.” Az előfizetési felhívás végül is nem szüle-

* Gazda István: Szinnyei József, az Országos Hírlapkönyvtár megalapítója; Kocsy Anikó: Hírlaptárolni pedig muszáj.